

Standardy edukacji kulturalnej
Materiały do konsultacji środowiskowych

Standardy edukacji kulturalnej

Materiały do konsultacji środowiskowych

Redakcja naukowa
Andrzej Białkowski

Recenzenci

Prof. Witold Chmielewski
Prof. Eugeniusz Knapik
Prof. Adam Korzeniowski
Prof. Lech Śliwonik

Realizacja projektu

Tworzenie i wdrażanie standardów edukacji kulturalnej w Polsce (umowa 12835/08/FPK/DS). Projekt dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Projekt realizowany przez

Fundację Polskiej Rady Muzycznej

Fundacja Polskiej Rady Muzycznej dziękuje za współpracę:

Fundacji Kultury w Warszawie
Polskiemu Stowarzyszeniu Jazzowemu
Stowarzyszeniu Architektów Polskich
Stowarzyszeniu Polskich Artystów Muzyków
Związkowi Artystów Wykonawców STOART
Związkowi Kompozytorów Polskich

ISBN 978-83-928411-0-4

© Copyright by Fundacja Polskiej Rady Muzycznej

Spis treści

Przedmowa (Andrzej Białkowski)	7
Wstęp. Istota edukacji kulturalnej. Szczególny sens edukacji artystycznej (Krystyna Ferenz)	9
Standardy edukacji filmowej i teatralnej (Dariusz Kosiński, Olga Katafiasz, Agnieszka Marszałek)	
Wprowadzenie	16
Przedszkole	22
I etap nauczania. Kształcenie zintegrowane. Klasy I–III	27
II etap nauczania. Klasy IV–VI	32
III etap nauczania. Gimnazjum	38
Liceum ogólnokształcące, liceum profilowane i technikum	44
Standardy edukacji wizualnej (Anna Buguszewska, Bernadeta Didkowska, Krystyna Ferenz, Wiesława Limont, Dariusz Śmiechowski, Urszula Szuścik)	
Wprowadzenie	52
Przedszkole	57
I etap nauczania. Kształcenie zintegrowane. Klasy I–III	64
II etap nauczania. Klasy IV–VI	72
III etap nauczania. Gimnazjum	79
Liceum ogólnokształcące, liceum profilowane, technikum	87
Uwagi końcowe	95
Standardy edukacji muzycznej (Zofia Konaszekiewicz, Romualda Ławrowska, Barbara Nowak, Wiesława Aleksandra Sacher, Barbara Smoleńska-Zielińska)	
Wprowadzenie	100
Przedszkole	107
I etap nauczania. Kształcenie zintegrowane. Klasy I–III	116
II etap nauczania. Klasy IV–VI	126
III etap nauczania. Gimnazjum	134
Liceum	143
 O autorach	 151

Przedmowa

Książka, którą przekazujemy czytelnikom, stanowi podsumowanie pierwszego etapu realizacji projektu „Tworzenie i wdrażanie standardów edukacji kulturalnej w Polsce” (umowa 12835/08/FPK/DS), prowadzonego w roku 2008 przez Fundację Polskiej Rady Muzycznej w ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (program „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury”, priorytet I „Edukacja kulturalna i kształcenie kadr kultury”). Prezentujemy w niej rezultaty prac trzech zespołów merytorycznych, przygotowujących propozycje standardów w dziedzinie edukacji filmowej i teatralnej, wizualnej i muzycznej. W ich skład weszli przedstawiciele ośrodków akademickich (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina w Warszawie, Akademia Muzyczna w Poznaniu i inne), w których podejmowane są zagadnienia edukacji kulturalnej i artystycznej. Materiałów, które przedstawiamy, nie można jednak traktować jako zbioru propozycji w pełni już ukształtowanych i przygotowanych do wdrożenia. Są one jedynie obszerną prezentacją kluczowych zagadnień z tego obszaru i zaproszeniem do dyskusji, którą pragniemy skierować zarówno do środowisk akademickich i oświatowych, jak i przedstawicieli mediów, ośrodków i instytucji kultury, stowarzyszeń twórczych, a także innych osób i instytucji zainteresowanych ideą edukacji kulturalnej i artystycznej. Nie ulega bowiem wątpliwości, że tylko tak zakreślona formuła debaty ma szansę przyczynić się do istotnego wzbogacenia i pogłębienia tej problematyki.

Przystępując do analizy opracowania, warto zwrócić uwagę na kilka istotnych cech tekstu. Po pierwsze, wskazać należy na jego kompleksowość. Autorzy poszczególnych opracowań przygotowali propozycje obejmujące wszystkie etapy cyklu edukacyjnego (od przedszkola po liceum). Dokonali też syntezy treści kształcenia pojawiających się w dotychczasowych programach nauczania i podręcznikach

szkolnych, uzupełniając je o zagadnienia nowe i istotne z dzisiejszej perspektywy (edukacja medialna, edukacja nieformalna i incydentalna, treści i formy współpracy z instytucjami kultury itp.). Szczegółowość opracowania, która zwłaszcza czytelnikom przyzwyczajonym do tradycyjnego i mocno utrwalonego w Polsce sposobu pojmowania standardów, wydawać się może nadmierna, jest, uwzględniając jego przeznaczenie (materiał otwierający debatę środowiskową), istotną zaletą tekstu. Po drugie, warto też zwrócić uwagę na wspólny trzem propozycjom standardów sposób uporządkowania treści. Przyjętą tu logikę charakteryzuje zarówno troska o integralność propozycji, jak i jej wysoka efektywność dydaktyczna oraz atrakcyjność dla uczniów. Autorzy wykorzystują pod tym względem zarówno najbardziej znaczące i utrwalone w praktyce wątki europejskiej i polskiej myśli pedagogicznej i filozoficznej, jak i propozycje uznawane powszechnie za nowatorskie. Wśród czynników spajających i jednoczących owe doświadczenia na plan pierwszy zdaje się wysuwać idea kreatywności.

Pomimo wspólnego wszystkim standardom schematu porządkującego treści, poszczególne opracowania nie są jednolite pod względem formy. Wynika to z charakterystycznych dla poszczególnych środowisk specjalizujących się w różnych obszarach edukacji kulturalnej i artystycznej doświadczeń wynikających z dotychczasowych prac nad podobnymi propozycjami edukacyjnymi. Jest więc wynikiem świadomego wyboru podjętego w przekonaniu, iż ten właśnie sposób prezentacji treści służyć będzie w sposób najwłaściwszy i najpełniejszy celom otwierającej się debaty.

Oddając książkę w ręce osób i instytucji związanych profesjonalnie z działalnością na rzecz edukacji kulturalnej i artystycznej dzieci i młodzieży, a także szerszego grona osób zainteresowanych tą problematyką, liczymy nie tylko na wnikliwą i krytyczną lekturę tekstu, ale przede wszystkim dyskusję, która pozwoli na ukształtowanie standardów odpowiadających potrzebom współczesnego rynku edukacyjnego.

Andrzej Białkowski

Wstęp.
Istota edukacji kulturalnej.
Szczególny sens edukacji artystycznej

Krystyna Ferenz

Człowiek staje się istotą społeczną, żyjąc wśród innych ludzi. To od nich i od niego zależy, jaką stanie się osobą. Charakter kontaktu z innymi ludźmi, sposoby zaspokajania potrzeb obudowane są systemem znaków i symboli, które tworzą specyficzne kody rozumiane przez określoną grupę. Człowiek, poznając to, przyjmuje ten sposób funkcjonowania w świecie materialnym, ale też i w świecie społecznym. Ulokowanie człowieka w czasie i przestrzeni nie tylko daje mu poczucie przynależności do zbiorowości ludzkiej, większej lub mniejszej grupy, lecz także wyznacza mu świat społeczny, czyli przestrzeń wartości, a tym samym rozumienie siebie w tym świecie. Znajduje miejsce nie tylko wśród tych, którzy są z nim, ale odnajduje je też pomiędzy tymi, którzy byli przed nim, i tymi, którzy przyjdą po nim. Buduje swoje ja społeczne. Poznaje i przyjmuje kulturę.

Przekazywanie dorobku następnym pokoleniom i włączanie ich do twórczego pomnażania jest istotnym czynnikiem trwałości i rozwoju zarówno narodu, jak i państwa. W interesie obu tych podmiotów leży udzielanie rekomendacji tym wartościom, które są w mocy scalać grupę, wyróżniając ją i zarazem będąc na tyle ogólnymi, że wchodzą w poziom moralności współczesnego człowieka – obywatela świata. Społeczeństwo jako określona formacja podejmuje się również obrony tych wartości.

Droga przekazu wartości kulturowych z poziomu wspólnej świadomości społecznej zakłada celową ingerencję w świat wartości poszczególnych jednostek z intencją tworzenia większej spójności, lepszych możliwości komunikacyjnych między nimi. Owa ingerencja w proces kulturowy stawia sobie za cel umocnienie cenionych w danym czasie wartości i osłabianie innych, mniej w danym momencie rozwojowym uznawanych za ważne. Można w tym widzieć poszukiwanie właściwych relacji między zachowaniem dziedzictwa a promocją nowych kierunków dążeń. Zabiegi budujące i scalające kulturę grupy jako wartości unikalnej ze swej strony przybierają kształt działań w kierunku:

- powszechnego uznania i przyjęcia najwyższych wartości jako dobra narodowego,
- przyjęcia przez grupy tworzące i przechowujące wartości narodowe odpowiedzialności za ich pielęgnowanie i przekazywanie,
- tworzenie warunków do współuczestnictwa w kulturze, wyzwala-
nie w ludziach poczucia sprawstwa w tej dziedzinie zarówno w wy-
miarze indywidualnym, jak i grupowym.

Dwie zasadnicze drogi, którymi człowiek jest wprowadzany w kulturę i którymi ją poznaje, to socjalizacja i edukacja. Każda nich kieruje się innymi prawami i do innych celów zmierza. Jeden z tych nurtów społecznych oddziaływań (socjalizacja) przejawia się przede wszystkim w poznawaniu i przyjmowaniu przez jednostkę wartości, jakie uznawane są w zastanej przez nią kulturze. Z punktu widzenia interesów społeczeństwa jako grupy jej członkowie są tu „uprzedmiotowieni”, w znaczeniu poddania się wymogom szerszej społeczności. Drugi nurt to tworzące się w toku świadomych wyborów własne, osobiste hierarchie poznawanych i doświadczanych wartości. Znaczący wpływ na te indywidualne wytwory świadomościowe ma kierowana edukacja i samowychowanie. Owe czynniki kształtowania osoby występują z nierówną siłą i odmiennym natężeniem w różnych okresach życia. Nie ma jednak takiego momentu, w którym by jeden z tych nurtów był wyłączony.

Przygotowanie do rozumienia przekazów kulturowych wymaga nie tylko odczytywania treści w tworzywie znakowym, ale także odbierania i rozumienia sensów, umiejętności nadawania znaczeń. Posiadanie takich umiejętności przez członków grupy – ich zasięg i poziom – pozwala na określenie płaszczyzn porozumienia, na których może następować przekaz kulturowy międzypokoleniowy i wewnątrzpokoleniowy. Mimo iż potrzeby kulturalne zostaną zróżnicowane na różnych poziomach, stwarza się możliwość otwierania kultury na nowe wpływy, ale też świadomość blokowania ich.

W zależności od otrzymywanych bodźców intelektualnych i emocjonalnych w toku socjalizacji i fundamentalnej edukacji, a także uwarunkowań życiowych inaczej każdorazowo przebiega proces wchodzenia człowieka w kulturę. Wielość wejść i dróg poznawania dóbr kultury tworzy indywidualną kompozycję kulturalną, według której człowiek uczestniczy w życiu zbiorowym swoich czasów. W tym procesie społecznym dającym miejsce na indywidualne dojrzewanie osobowe edukacja kulturalna stanowi swoisty element in-

kulturacji jednostki, dla której ważne staje się poznanie wartości, wprowadzonych z nich norm oraz sposobów realizacji i afirmacji.

W kulturalnej edukacji istnieje możliwość łączenia w interpretacji wiedzy z różnych dyscyplin, co oddaje wieloaspektowość postrzegania tego skomplikowanego procesu. Niemniej jednak rozumiana jako zespół świadomych działań zmierzających do zmiany w osobowościach jednostek i ich funkcjonowaniu w społeczeństwie ujawnia się w dwóch podstawowych wymiarach: ogólnym – wprowadzającym młode pokolenie w sferę ważnych dla społeczeństwa wartości oraz jednostkowym – stymulującym rozwój poszczególnych ludzi w ich indywidualnym osobowym kształcie.

Realizowany – mniej lub bardziej świadomie – wzór osobowości kulturalnej współczesnego Polaka koresponduje tylko w pewnym stopniu z modelem człowieka kulturalnego opisywanego w naukach społecznych w latach 70., 80., 90. Według postulowanego wzorca człowiek kulturalny to człowiek aktywny w poszukiwaniu nowych doznań w bogactwie kulturowym swego kręgu i najbliższych – europejskich. W rzeczywistości w celu realizacji zadań wynikających z tego wzorca zaangażowani nauczyciele, wychowawcy, instruktorzy pracy z dziećmi i młodzieżą oraz animatorzy tego zakresu aktywności społecznej konkretyzują potrzebę niezbędnych działań polegających na:

- wychowaniu odbiorcy dzieł sztuki o wyrobionym poczuciu smaku artystycznego, zdolnego do głębokich reakcji emocjonalnych, umiejących ocenić dzieła sztuki z punktu widzenia ich dialektycznej jedności formy i treści, jednostki znającej choćby w zarysach historię dawnej sztuki;
- wyrobienie umiejętności, sprawności i nawyków potrzebnych do wypowiedzania się w języku określonej dziedziny sztuki, innymi słowy, do zajmowania się nią w sensie twórczym i odtwórczym.

Z założenia najwyraźniej, zadania te społeczeństwo stawia przed szkołą, widząc w niej instytucję obejmującą wszystkie dzieci. W niej więc powinny uzyskiwać wiadomości ze wszystkich dziedzin sztuki w podstawowym wymiarze. Wartości kultury stanowiące uwznioślenie życia, jak sztuka, filozofia były w kolejnych reformach oświatowych deklaracyjnie cenione na równi z instrumentalnymi, faktycznie w kształceniu masowym traktowane były i są nadal drugorzędnie, a realia życia społecznego wykazywały, że w tej dziedzinie dominuje tendencja minimalistyczna.

Zróżnicowanie środowisk kulturalnych dzieci jest faktem społecznym. Nie wszystkie otrzymują stymulację do udziału w dobrach kultury w swoim najbliższym otoczeniu. Poziom kulturalny rodziców oraz zróżnicowanie poziomu ekonomicznego życia rodzin odbijają się na możliwościach zapewnienia dzieciom dodatkowych zajęć rozwijających. Ograniczenia edukacji kulturalnej pojawiają się więc już na poziomie fundamentalnym.

Znaczenie dodatkowych zajęć poza szkołą jest ogromne. Nie są one nastawione na określone programem sukcesy dzieci i dlatego mogą podejmować eksperymentalne lub quasi-eksperymentalne formy, w których tworzą warunki dla rozwoju dziecięcej wyobraźni i ekspresji artystycznej. Tkwią tu niewykorzystane dla rozwoju dzieci szanse, gdyż o ile szkoła ze swej natury dąży do zapewnienia wszystkim niezbędnego minimum informacyjnego i rozbudzenia emocjonalnego, będącego warunkiem tworzenia płaszczyzny porozumienia kulturowego, to placówki pozaszkolne mogą na tym tle wyzwalać indywidualności.

Inną rolę w tym procesie odgrywać mogą środki masowej komunikacji. Współcześnie jest ona dostępna wszystkim dzieciom i młodzieży. Jednakże istnieje uzasadnione ryzyko, że młody odbiorca nie zawsze rozumie przekaz zgodnie z intencją nadawcy. W przypadku tej drogi kulturalnej edukacji niebezpieczeństwo kryje się w nadmiernym społecznym zaufaniu do twórców programów. Odpowiedzialność więc twórców i realizatorów jest ogromna. Jednak najwyższe nawet kompetencje nadawców nie mogą uwzględnić wszystkich różnic rozwojowo-emocjonalnych odbiorców. Pewna schematyzacja staje się zatem konieczna. Jednocześnie właśnie ta droga przygotowuje do jednostkowych decyzji, wyborów indywidualnych, do możliwości korzystania z dorobku kultury według odczuwanej potrzeby.

Każda z wymienionych tu instytucji ma określone miejsce w społecznym systemie kultury i wychowania. Inaczej formułowane zadania skłaniają do wyboru innych dróg działania. Jeśli owe działania podejmuje ludzie o właściwych kompetencjach i postawach, to szkoła, placówka kulturalna, radio, telewizja, prasa stają się cennymi komponentami systemu edukacji kulturalnej.

Zależność między przygotowaniem, tj. wyposażeniem w określone wiadomości, umiejętności, a możliwością rozszerzania sposobów uczestnictwa w kulturalnym życiu społeczeństwa jest nie tylko widoczna, ale przede wszystkim bardzo ważna. Proces ten – edukacyj-

ny – w wymiarze ponadjednostkowym stwarza możliwości pełniejszej integracji większym grupom społecznym, choćby takim jak naród. Nie będzie ona właściwa, gdy ograniczy się do biernego podporządkowywania wzorom i wzorcom. Uczestnictwo kulturalne jest procesem natury świadomościowej, przejawianym w aktach poznawczych, przeżyciach, wzruszeniach każdorazowo akceptujących wartości, które człowiek wybiera.

Edukacja artystyczna jest składową szerszego procesu wchodzenia człowieka w kulturę. Na tle szeroko rozumianego procesu edukacji kulturalnej pojawiają się pytania o szczególne miejsce i rolę edukacji artystycznej. Można je sformułować następująco:

- Czy edukacja artystyczna jako zorganizowane działanie społeczne jest niezbędnym warunkiem kształtowania kultury grupy?
- Jakie znaczenie dla twórczego kształtowania osobowości można dostrzegać w indywidualnym rozwoju kompetencji artystycznych?

Mimo iż kultura jest zjawiskiem dynamicznym, podlegającym wciąż przemianom i okresowo wpływom różnych grup, istnieje swoiste centrum kultury, stałe elementy w tej całości określane jako trzon lub jądro kultury. Dlatego w obrębie tej samej kultury – przy całej jej różnorodności i złożoności – kształtuje się wspólny wszystkim ludziom objętym jej wpływem system wartości. Uwzględniając jednakową lub istotnie podobną recepcję dzieł, można zakładać, że dotyczy ona treści przynależnych do owego zrębu. Na jego podstawie tworzą się osobowości kulturalne, charakterystyczne dla danej grupy.

Podstawowe treści edukacji artystycznej tkwią w sztuce. Ona bowiem, podobnie jak nauka, może być odbierana jako wartość autoteliczna w życiu człowieka, czyli możliwość tworzenia i odbierania piękna, ale też może służyć określonym celom. Działając na zmysły, umysł i emocje zawiera w swych wytworach elementy o sile psychospołecznych katalizatorów, a te mogą być wykorzystane dla określonych racji kulturowych, społecznych czy politycznych. Sztuka ze swej natury nie wychowuje. Edukacja jest tak samo potrzebna jak w innych dziedzinach aktywności człowieka. Jeśli rozbudzi wrażliwość estetyczną, wywoła potrzebę kontaktu z pięknem, przeżywania, działania. Wtedy też wyzwalać będzie chęć, by własnym myśłem, uczuciom i marzeniom nadawać artystyczny kształt.

Oddziaływanie edukacyjne winno obejmować wyrabianie umiejętności i potrzeby dokonywania interpretacji odbieranych treści, kształtowania osobistego do nich stosunku, konfrontowania własnej

postawy z postawami innych. Przeżycia kulturalne stawać się mogą wtedy wartościami autotelicznymi. Potrzeba przeżywania piękna, chęć emocjonalnego doświadczenia wytworu artystycznego, odczucie sytuacji estetycznej należy do naturalnych potrzeb człowieka. Nie zawsze jest to forma dojrzała, jednak właściwa dla danego momentu indywidualnego rozwoju w tym zakresie. Kształtowanie tej sfery społecznego życia człowieka nie powinno być pozostawione tylko zwykłemu codziennemu biegowi spraw. Różne są bowiem środowiska społeczne i nie wszędzie rozumiane jest jej znaczenie dla przeżyć indywidualnych, osobistych. Współcześnie nie można zaprzeczyć, że uczenie przeżyć estetycznych, ukazywanie wartości etycznych i estetycznych, przyjemności i korzyści płynące z udziału w sytuacjach o wyrazie artystycznym jest elementem wychowania humanistycznego.

Poziom kompetencji można widzieć jako szansę korzystania z dóbr określonego obszaru, zakresu. Nie jest to tylko osiągnięcie niezbędnych wiadomości i umiejętności rozumienia i interpretowania czy doświadczenia niezmiernych dóbr kultury europejskiej czy światowej. Ważna jest filiacja ku wartościom wspólnym. To wydaje się podstawowym warunkiem otwartości umysłu i otwartości kulturowej grupy.

Zespoły uwarunkowań, wobec których staje edukacja, jako celowe i planowe działania muszą być uwzględnione we wszystkich istotnych obszarach działań. Można widzieć je w trzech wzajemnie powiązanych warstwach.

1. Warstwie edukacji kulturalnej, której obiektem oddziaływań są dzieci i młodzież. Działania mają tu charakter bezpośredni.
2. Warstwie oddziaływań wychowawczych kierowanych na znaczące podmioty w procesie uspołeczniania młodego pokolenia. Edukacja ma tu charakter pośredni.
3. Warstwie działań oświatowych zmierzających do tworzenia korzystnego środowiska wychowawczego. Wykorzystane tu mogą być tradycyjne formy edukacji dorosłych, ale także techniki propagandy i reklamy.

Dzisiejsza kultura nie ma cech zamykających ramy, odgraniczających poziomy odbioru wartości trudnych. Pomiędzy kulturą masową a elitarną pozostaje wiele poziomów i obszarów, które człowiek subiektywnie wybiera przede wszystkim według swoich kompetencji.

O autorach

Standardy edukacji filmowej i teatralnej

1. Prof. dr hab. Dariusz Kosiński (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Polonistyki)
2. Dr Agnieszka Marszałek (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Polonistyki)
3. Dr Olga Katafiasz (Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna im. Ludwika Solskiego w Krakowie, Wydział Reżyserii Dramatu)

Standardy edukacji wizualnej

1. Prof. zw. dr hab. Krystyna Ferenz, (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych)
2. Prof. zw. dr hab. Wiesława Limont (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych)
3. Dr hab. Urszula Szuścik (Uniwersytet Śląski Filia w Cieszynie, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji)
4. Dr Anna Boguszevska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Artystyczny)
5. Dr Bernadeta Didkowska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Sztuk Pięknych)
6. Mgr Dariusz Śmiechowski (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie, Wydział Architektury Wnętrz)

Standardy edukacji muzycznej

1. Prof. zw. dr hab. Zofia Konaszkiewicz (Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina w Warszawie, Wydział Dyrygentury Chóralnej, Edukacji Muzycznej, Muzyki Kościelnej, Rytmiki i Tańca)
2. Prof. dr hab. Barbara Nowak (Akademia Muzyczna w Poznaniu, Wydział Dyrygentury Chóralnej, Edukacji Muzycznej i Muzyki Kościelnej)
3. Prof. dr hab. Barbara Smoleńska-Zielińska (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Pedagogiczny i Artystyczny)
4. Prof. dr hab. Wiesława Sacher, (Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Pedagogiki i Psychologii)
5. Dr Romualda Ławrowska (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Wydział Pedagogiki)